Accounting for the Quality of Work-Life

Prof Dr. H. Schreuder

BOEKBESPREKING

Teplá, K.
Accounting for the Quality of Work-Life – Putting Price Tags on Sources of Job (Dis)Satisfaction. Rotterdam, Erasmus University, Tinbergen Institute Research Series, no. 122, 1996

1 Inleiding

Katerina Teplá heeft een indrukwekkend proefschrift geschreven:

- indrukwekkend qua omvang: 583 pagina's;
- indrukwekkend qua reikwijdte: bedrijfseconomie en welvaartstheorie, aangevuld met arbeids- en organisatiepsychologie, sociologie en zelfs vleugjes filosofie;
- indrukwekkend qua gedegenheid: een zeer zorgvuldig opgebouwd betoog, waarin ieder element van het bouwwerk vakbekwaam in het geheel wordt gevoegd.

De centrale vraag van haar proefschrift is of een operationele methode gevonden kan worden om op welvaartstheoretische basis 'prijskaartjes' te hangen aan de verscheidene elementen van arbeidssatisfactie (en -dissatisfactie). Zou dit immers lukken, dan kunnen de onderscheiden effecten op één noemer (namelijk de geldnoemer) worden gebracht. Daardoor zou een integrale beoordeling van deze effecten mogelijk gemaakt worden.

In welvaartstheoretische termen gaat het om de geldelijke waardering van externe effecten, namelijk effecten die buiten het prijsmechanisme om een invloed uitoefenen op het welvaartsniveau van individuen. In de welvaartstheorie is veel werk verzet om te komen tot een methode die zulke geldelijke waardering mogelijk maakt. Daarbij liep men meestal vast op 'de onmogelijkheid van interpersonele nutsvergelijking' (zie bijvoorbeeld Hennipman, 1972). U en ik zullen een bepaald extern effect (zeg: geluidsoverlast) immers verschillend beleven en ook verschillende bedragen over hebben voor het eventueel verminderen van dit effect. Maar ook al zouden wij dezelfde geldbedragen noemen, deze betekenen voor u en mij waarschijnlijk verschillende nutsgrootheden, aangezien onze inkomens- en vermogenspositie niet gelijk zijn en wij bovendien verschillende inschattingen kunnen hebben over de toekomstige risico's die wij nog lopen.

Zoals Katerina Teplá in haar samenvatting aangeeft, heeft zij gebruik gemaakt van een methode die eind jaren zestig ontwikkeld is door Bernard van Praag om uit het geschetste dilemma te geraken. Van Praag's InkomensWaarderings-Vraag levert als het ware een meetlat waarmee de (subjectieve) geldelijke waardering van externe effecten tussen verschillende individuen vergelijkbaar kan worden gemaakt. Het is een tamelijk grove meetlat die met behulp van een puntenschaal inkomen converteert in nut (en vice versa) door individuen rechtstreeks te vragen naar hun beleving van bepaalde inkomensniveaus. Het grove karakter van de schaal is geen belemmering gebleken bij het macro-economische onderzoek waarvoor Van Praag e.a. de benadering hebben ontworpen en gebruikt.

Katerina Teplá's inzicht is nu geweest dat

Prof. Dr. H. Schreuder is directeur Concernstrategie bij DSM N.V. en als medeoprichter van de Faculteit Economie en Bedrijfskunde verbonden aan de Universiteit Maastricht.

deze benadering ook kan worden toegepast op de maatschappelijke berichtgeving van organisaties. Ook op dat terrein is het zoeken immers geweest naar een methode die niet-financiële effecten van organisaties meetbaar kan maken en liefst (in geld) vergelijkbaar met financiële effecten. De meeste voorgaande onderzoekers (w.o. Schreuder, 1981) kwamen op grond van welvaartstheoretische argumenten - met name de onmogelijkheid van interpersonele nutsvergelijking – tot het oordeel dat een integrale benadering niet operationeel gemaakt zou kunnen worden. Teplá heeft deze handschoen opgepakt en heeft laten zien dat Van Praag's aanpak een mogelijke uitweg biedt. Aangezien zij zelf een samenvatting van haar proefschrift heeft gemaakt, die u hierboven kunt lezen, zal ik niet meer ingaan op de weg waarlangs zij tot dit resultaat is gekomen. Hieronder volgen derhalve enkele opmerkingen van een meer beoordelende aard. Onvermijdelijk nemen deze de vorm aan van kanttekeningen. Deze kritische noten dienen in de context van mijn algemene waardering voor de geleverde prestatie gelezen te worden.

2 Een operationeel voorstel?

Teplá zoekt - voor een bedrijfseconome terecht - naar een operationele benadering. In het proefschrift blijkt dat zij de betekenis van 'operationeel' inperkt tot: technisch-operationeel. Wat daaronder verstaan wordt, komt niet geheel uit de verf: ' technically operational... refers to an empirical operation, i.e. it symbolises an executable process involving real-world – situational or perceptual – phenomena.' (p.11). Ik vat 'technisch operationeel' op als een uitdrukking die weergeeft dat er methoden en technieken voorhanden zijn, waarmee in de praktijk een bepaald probleem aangepakt zou kunnen worden. Met andere woorden: Teplá stelt zich ten doel een aanpak te construeren die in de praktijk zou kunnen werken. Dat doel weet zij te verwezenlijken, althans op het theoretische c.q. conceptuele vlak. Merkwaardig voor een bedrijfseconomisch proefschrift is echter dat er in het geheel geen eigen bijdrage wordt geleverd op het empirische vlak. Of deze aanpak derhalve in de meer gebruikelijke betekenis operationeel is (namelijk empirisch operationeel: niet alleen 'het zou kunnen werken', maar 'het werkt', met specificatie van condities), moet nog worden afgewacht.

Deze lezer blijft in ieder geval met vragen zitten, zoals:

- Is de gehanteerde meetlat niet te grof voor omstandigheden op micro- in plaats van macro-niveau? Kunnen we algehele waarderingen van inkomen gebruiken voor geldelijke omrekening van specifieke effecten (zoals: geluidsoverlast)?
  Hoe zouden de respondenten reageren als de resultaten van dergelijke exercities aan hen worden teruggerapporteerd? Lopen we dan niet tegen dezelfde problemen op als bij formele besluitvormingsmodellen, waarbij respondenten ook vooraf aangeven wat hun besluitvormingscriteria zijn, maar wanneer de resultaten van de exercitie bekend worden toch meer/andere criteria of andere gewichten ingebracht willen zien?

Zolang geen empirisch onderzoek op microniveau heeft plaatsgevonden, kennen wij de empirische operationaliteit van deze aanpak nog niet. Er lijken vele mogelijkheden voorhanden om de aanpak te testen, bijvoorbeeld in de 'cafetaria-systemen' van beloning. Hier ligt nog een veld braak voor toekomstige onderzoekers.

3 Marginaal nut en fundamentele effecten

De aanpak van Van Praag komt er in wezen op neer dat het marginale nut van het inkomen wordt gebruikt als omrekeningsmaatstaf voor externe effecten. Dat lijkt een uitstekende aanpak indien de effecten waar het om gaat, ook van marginale aard zijn. Daaronder versta ik dan effecten die wij met de laatste x% van ons inkomen zouden willen bijkopen c.q. afkopen. Zo kan ik mij heel goed voorstellen dat ik antwoord kan geven op de vraag of ik voor de laatste 5% van mijn inkomen liever meer pensioen opbouw, vrije tijd koop, of een duurdere wagen aanschaf.

Heel anders lijkt mij een vraagstelling te liggen die bijvoorbeeld gezondheids- of zelfs levensbedreigende effecten betreft. De vraag: 'Hoeveel inkomen heeft u over voor de verwijdering van asbest uit uw kantoor?' zal door de meeste mensen als op zijn minst ongepast worden beschouwd. Ook zonder zulke extreme voorbeelden te gebruiken kan worden vastgesteld dat een aantal aspecten van de arbeidssituatie niet van marginale, maar van meer fundamentele aard is.

Veiligheid en gezondheid lijken mij geen aangelegenheid die wij met het marginale nut van het inkomen willen benaderen. Maar dat roept dan de vraag op hoe met zulke fundamentele effecten in Teplá's aanpak wordt omgegaan. Aangezien het proefschrift daarover geen uitsluitsel biedt, is het kwestieus of de verhoopte integrale waardering van arbeids(dis)satisfactie langs de geschetste weg bereikt kan worden[1].

4 Subjectiviteit

De welvaartstheoretische benadering op basis van interpersonele nutsvergelijking behoort tot het methodologisch individualisme. Het zijn immers uitsluitend de individuele waarderingen van de door externe effecten geraakte economische subjecten die de bouwstenen vormen van de totaalwaardering. Voor een deel leidt dit tot vragen die in het verlengde liggen van het vorige punt, zoals:

- Hebben wij in de maatschappelijke berichtgeving ook geen behoefte aan meer feitelijke informatie, bijvoorbeeld situationele indicatoren van veiligheids- en gezondheidseffecten? Welk deel van de effecten in de arbeidssituatie kan individueel-subjectief worden benaderd en voor welk deel is een meer normerende benadering gewenst c.q. onontkoombaar?

Voor een ander deel hebben sociologen gewezen op de beperkingen van een puur methodologisch-individualistische benadering. In Nederland is dat bijvoorbeeld gebeurd door De Swaan (1971). Hij wees op het feit dat individueel-subjectieve waarderingen niet alleen een indicatie geven van het betrokken effekt, maar ook van de aanpassing van het subject aan dat effekt. Minder abstract uitgedrukt: als wij een werknemer vragen naar zijn subjectieve beleving van geluidsoverlast in het werk, vernemen wij niet alleen iets over de geluidsoverlast, maar ook van de aanpassing van die werknemer aan de gebruikelijke overlast. Die 'aanpassing' kan dan uiteenlopen van gewenning tot een verminderd gehoor. In extremis is het zelfs mogelijk dat de subjectieve beleving van geluidsoverlast tamelijk gering uitvalt vanwege de gehoorproblemen van de betrokken werknemers. De sociologische kritiek komt er dus op neer dat getwijfeld moet worden aan de betrouwbaarheid van puur individueel-subjectieve waarderingen van zulke effecten. Merkwaardigerwijs wordt aan zulke kritiek in het proefschrift geen aandacht besteed, terwijl in de 'Kwaliteit van de Arbeid'-literatuur deze discussie toch jaren dominant is geweest.

5 Slotwaardering

Bovenstaande kanttekeningen doen niets af van mijn algemene waardering voor de prestatie die met dit proefschrift is geleverd. In een tijd van steeds verdergaande specialisatie is het goed om een voorbeeld tegen te komen van gedegen 'kruisbestuiving' tussen vakgebieden. Bovendien is hier sprake van cumulatieve wetenschapsbeoefening, die tot revisie van standpunten moet leiden.

Stelling II bij mijn proefschrift (1981) luidde:

'Een integrale, financiële benadering van de maatschappelijke berichtgeving van ondernemingen is niet operationeel'.

Katerina Teplá dwingt mij tot de volgende herziening:

'Een financiële benadering van de maatschappelijke berichtgeving omtrent arbeidssatisfactie is technisch-operationeel.'

Ik ben benieuwd naar de empirische en de normatieve operationaliteit!

LITERATUUR

Hennipman, P., (1972), Tweeërlei interpersonele nutsvergelijking, in: H. de Haan e.a.(red.), *Mens en Keuze*, Amsterdam.

Schreuder, H., (1981), *Maatschappelijke verantwoordelijkheid en maatschappelijke berichtgeving van ondernemingen*, Leiden.

Swaan, A. de, (1971), Een boterham met tevredenheid, *De Gids*, pp.209-220.

NOOT

1 Ik zie daarbij nog af van de vraag die in de praktijk zal rijzen, namelijk welke effecten geacht worden begrepen te zijn in de geldelijke beloning van arbeid en welke effecten werkelijk als 'extern' moeten worden opgevat. Soms zal dat duidelijk zijn (bijvoorbeeld bij het bestaan van een toeslag); vaak zal daarover echter verschil van mening mogelijk zijn.